

حکمرانی اخلاقی در بخش عمومی از دیدگاه نهج البلاغه^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۰۹

مسعود شریعتی،^۲ و جه‌الله قربانی‌زاده،^۳ بهروز رضایی‌منش^۴، عبدالحسین خسروپناه دزفولی^۵

از صفحه ۸۵ تا ۱۱۸

چکیده

زمینه و هدف: حکمرانی در هر جامعه با نظام ارزش‌ها آن جامعه پیوندی ناگسستنی دارد. ارزش‌ها، هویت دولت را در عرصه عمل و ختم‌شده‌ی گذاری تعیین می‌بخشد، از این‌رو فهم ارزش‌های برای حکمرانان امری حساس و در عین حال پیچیده است. یکی از منابع مهم برای استخراج ارزش‌ها در جامعه ما، متون دینی و سیره پیامبر (ص) و اهل بیت ایشان است. هدف ما در این جستار شناخت ارزش‌های اخلاقی حکمرانی در بخش عمومی از دیدگاه نهج‌البلاغه است.

روش‌شناسی: این پژوهش کیفی و از رویکرد حکمی-اجتهادی استفاده شده است. داده‌ها با کدگذاری از متن کتاب نهج‌البلاغه استخراج و در قالب جدول مضامین ارائه شده است و همچنین برای اعتباریابی مضامین کشف‌شده از روش ژرف‌کاوی متن‌محور (مقابل و مقایسه مضامین با متون) بهره گرفته شده است.

یافته‌ها: حکمرانان با شناخت ماهیت مشاغل و شاغلین حوزه عمومی می‌توانند با بهره‌گیری از آموزه‌های اخلاقی علوی در بحث حکمرانی، به پیگیری اهداف حاکمیتی بپردازند و با معیار قرار دادن شاخص‌های نظیر عدالت‌گستری، کسب رضایت عمومی، گرایش مشفقانه به عموم مردم، اصلاح روابط عمومی و از بین بردن کینه‌های و عقده‌های اجتماعی؛ به تحقق رسالت آرمان‌شهر علوی مدد رسانند.

نتایج: نقش کارگزاران خدمات عمومی در سعادت و شقاوت یک تمدن بسیار مهم است و چنان‌چه این کارگزاران به‌درستی از بُعد اخلاقی تربیت‌نشده باشند آثار و پیامدهای مخربی را به جامعه تحمیل می‌کنند. در این پژوهش اخلاق محور و هسته اصلی ساخت انسان اداری و سازمانی از نظر امام علی (ع) بیان شده است و نظام حکمرانی علوی اصالت را به ارزش‌های اخلاقی می‌دهد و ساختارها و فرایندها اداری تابع اخلاق می‌باشند تا فرهنگ بوروکراتیک و سازمانی تهی از معنا و ارزش‌های اصیل انسانی.

واژه‌های کلیدی: امام علی (ع)، نهج‌البلاغه، حکمرانی اخلاقی، ارزش‌های عمومی، فرایند حکمی-اجتهادی.

^۱- این مقاله مستخرج از رساله دکتری رشته مدیریت دولتی، گرایش تصمیم‌گیری و ختم‌شده‌ی گذاری عمومی است.

^۲- دانشجوی دکتری رشته مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبایی (ره)، تهران، ایران. نویسنده مسئول. (رایانامه: Masoud_shariati@atu.ac.ir)

^۳- دانشیار گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبایی (ره)، تهران، ایران. (رایانامه: vghorbanizadeh@gmail.com)

^۴- دانشیار گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبایی (ره)، تهران، ایران. (رایانامه: rezaeemanesh@gmail.com)

^۵- استاد گروه فلسفه، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ایران. (رایانامه: khosropanahdezfuli@gmail.com)

مقدمه

موضوع حکمرانی در هر جامعه با نظام ارزش‌ها آن جامعه پیوندی ناگسستنی دارد. ارزش به امر، حالت یا چیزی گفته می‌شود که از نظر اعضای جامعه بااهمیت و مهم تلقی شود. ارزش‌ها، اعتقادهای پایداری تلقی می‌شوند که در انتخاب‌های ما از میان ابزار موجود برای رسیدن به نتایج و اهداف تأثیر می‌گذارند. این مفهوم بسیاری از ادراک‌های فردی و به‌عبارتی علاقه‌ها، ترجیحات، الزام‌های اخلاقی، تمایل‌ها، خواست‌ها، اهداف، نیازها، مخالفت‌ها، جذابیت‌ها و به‌طور کلی هر نوع جهت‌گیری که جنبه‌گزینه‌شی^۱ داشته باشد، شامل می‌شود (عباسی، نرگسیان و سلیمی، ۱۳۹۹، ص ۱۱۴). فارغ از جدل‌های فلسفی و فکری پیرامون ماهیت ارزش، در مورد این که اخلاقیات جزئی از ارزش‌ها است، هیچ ابهامی بین صاحب‌نظران نیست.

مسائل اخلاقی در حقیقت عمده‌ترین بخش مدیریت هستند، زیرا آن‌ها بیان‌گر تقابل بین عملکرد اقتصادی (که به‌وسیله درآمدها، هزینه‌ها و سودها اندازه‌گیری می‌شود) و عملکرد اجتماعی (که در قالب تعهدات آن سازمان در داخل و خارج در قبال دیگران بیان می‌شود) هستند (آل، تی، ۱۳۷۷، به نقل حسین‌زاده و عابدی جعفری، ۱۳۸۶، ص ۱۳۴). مقوله اخلاق بر ساحت وجودی حکمرانی تأثیر انکارناپذیر دارد و بی‌شک یکی از شالوده‌های مهم در ساخت نظام حکمروایی، منظومه ارزشی و اخلاقی است. از این‌رو در برخی نظریه‌های متأخر مدیریت دولتی، نحوه اخلاقی نمودن دولت و حکمرانی، جایگاه درخوری یافته است (فردریگسون و چری^۲، ۲۰۱۵). دنهارت و دنهارت^۳ (۲۰۱۵) روح مدیریت دولتی را در فرایند خودنگری (تأمل در خویشتن)^۴ پی‌جویی می‌کند که باعث اشتیاق درونی کارگزاران به خدمت به هم‌وطنان و فکر کردن درباره روح و معنای مقدس مشاغل خدمات عمومی می‌شود. فرازمنند (۲۰۰۴) در نظریه حکمرانی سالم^۵ به شاخص‌های مهمی نظیر شناخت و ارزش‌ها^۶ و اخلاق، پاسخ‌گویی و شفافیت^۷ حکومتی اشاره می‌کند؛ که این امر نشان از اهتمام اندیشمندان حوزه‌های مختلف علوم انسانی به

1- Selective orientation

2- H. George Frederickson & Richard K. Ghore

3- Janet V. Denhardt, Robert B. Denhardt

4- Self-reflection

5- Sound Governance

6- cognition and values

7- Ethics, accountability, and transparency

مقوله اخلاق دارد.

اگر نظام حکمرانی را به سه بخش حاکمان، شهروندان و کارگزاران تقسیم کنیم. نقش کارگزاران در شکل‌دهی ارزش‌های نقشی بی‌بدیل است. واقعیت آن است که کارگزاران دولتی (مدیران و کارکنان) در اجرای خطمشی‌ها ابلاغی حاکمیتی، موجودی منفعل نیستند بلکه به دلیل این که آن‌ها خود واجد ارزش‌های شخصی هستند در اجرای خطمشی تحت تأثیر ارزش‌های فردی نهاده شده می‌باشند.

از این‌رو، ارزش‌های مستخدمان و مدیران دولتی نقش کنترلی را بر رفتار اداری آن‌ها اعمال می‌کنند که به عنوان «کنترل ارزشی» نامیده می‌شود. بنابراین، نمی‌توان نقش ارزش‌های آن‌ها در اجرای خطمشی‌ها و سیاست‌ها و شکل‌دهی به عملکرد بوروکراسی و دولت را نادیده انگاشت یا کم‌اهمیت قلمداد کرد (صمدی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۱۰۳).

بیان مسئله: از دیرباز بین ارزش‌ها و حکمرانی ارتباط وثیقی بوده است. از منظر وظیفه‌گرایی اصلی‌ترین وظیفه حکمرانان، تدوین و ابلاغ ارزش‌ها در قالب خطمشی‌ها سیاست‌ها است. مجرای عینیت‌بخشی به این سیاست‌ها، بوروکراسی و دستگاه دیوانی است که خود نیز واجد ارزش‌های حرفه‌ای برای شاغلین است. دستگاه اداری سعی دارد با ابزار مشروع خود، در میدان اثرگذاری خودی، به ارزش‌آفرینی برای شهروندان بپردازد. از این‌رو لازم است هر سازمانی نظام‌نامه اخلاقی و مسئولیتی خود را به‌درستی تدوین و اعلام کند.

نبود یک نظام‌نامه اخلاقی صحیح در بخش عمومی، آثار و پیامدهای ناگواری بر طبقات مختلف جامعه می‌گذارد که مهم‌ترین آن جایگزین شدن سلايق و هوس‌ها به جای عقلانیت و ارزش‌ها در فرایند تصمیم‌گیری و اجرا است. از این‌رو یک از مساعی حاکمان کشف و تبیین دقیق ارزش‌های اخلاقی برای مشاغل به‌ویژه کسب‌وکارهای عمومی است. برای تدوین نظام‌نامه اخلاقی حکمرانی در بخش عمومی باید به مبادی و مبانی خاستگاه اصیل رجوع کرد.

خاستگاه ارزش‌های اخلاقی و میزان نفوذ و ایمان به آن‌ها در بین حاکمان و کارگزاران، از مباحث مهم و چالشی در تدوین نظام ارزشی حکمرانی عمومی است. در جامعه ما با توجه به سیر تطور تاریخی و فکری آن، دین اسلام با قرائت شیعی آن،

ساختار حکمرانی را پی‌ریزی کرده است؛ بنابراین لازم است با شناخت اصول، مبانی و مبادی آموزه‌های دینی در حوزه حکمرانی عمومی، مسیر تعالی و رشد جامعه را با عمل با این توصیه‌های و ارزش‌های تکامل‌بخشیم.

در ساحت دین اسلام جریان حکمرانی در قالب سنت‌ها و ارزش‌های اخلاقی قابل تبیین است. چنان‌چه هدف رسول اکرم (ص) متخلق کردن انسان به اخلاق کریمانه^۱ در تمام ساحت‌های حیات بشری و نورانی کردن جامعه است. از این‌رو ما با تصویری بدیع و شورانگیز از حکمرانی اخلاقی^۲ در متون اصیل دینی مواجه هستیم که با ارزش‌های اخلاقی عجین شده است و این نظام اخلاقی، ذات حکمرانی اسلامی را در قرائت نبوی و علوی تشکیل می‌دهد. مهم‌ترین کارکرد نظام ارزشی و اخلاقی اسلامی، توان ساخت خیر عامه بر اساس آموزه‌های اصیل و حیانی برای تمام طبقات اجتماعی است. سازه‌ای که بی‌شک نمی‌توان از معبر عقلانیت ابزاری و مسابقه بیشینه‌سازی نفع فردی و گروهی به آن برسیم. بنابراین کوشش اصلی حکمرانی اسلامی بر پایه‌گذاری نظام اخلاقی و ارزشی است؛ و فنون اداره جامعه برمدار این منظومه شکل می‌گیرد.

یکی از منابع شناخت ارزش‌های اخلاقی در حکمرانی اسلامی، متن شریف نهج‌البلاغه امام علی (ع) است که ناظر بر حجم وسیعی از گزاره‌های است که به تبیین حکمرانی توحیدی می‌پردازد. آن‌چه از نهج‌البلاغه به‌دست می‌آید نسبت وثیق و عمیق بین اخلاقیات و حکمرانی است به‌نوعی که حجم قابل‌تأملی از گزاره‌های موجود در این کتاب شریف ناظر بر حکمرانی اخلاقی است. به‌عنوان مثال ایشان در منشور حکومتی خود به مالک اشتر نخعی (نامه ۵۳) به ایشان گوش‌زد می‌کند که برای استقرار یک حکمرانی خوب باید پایبند به اصول اخلاقی مندرج در این حکم حکومتی باشد. در فرازی از این نامه حضرت می‌فرماید: ای مالک بدان مردم از گروه‌های گوناگونی می‌باشند که اصلاح هر یک جز با دیگری امکان ندارد و هیچ‌یک از گروه‌ها از گروه دیگر بی‌نیاز نیست. از آن قشرها، لشکریان خدا و نویسندگان عمومی و خصوصی، قضات دادگستر، کارگزاران عدل و نظم اجتماعی، جزئیة دهندگان، پرداخت‌کنندگان مالیات،

۱- قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص: عَلَيْكُمْ بِمَكَرِمِ الْأَخْلَاقِ فَإِنَّ رَجُلِي بَعَثَنِي بِهَا. بِرِشْمَا بَادِ رِعَايَةِ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ، كَمَا خَدَّوْنَا مَرَّ بِرِأْسِهَا مَبْعُوثٌ نَمُودَ (وسائل الشیعه ج ۱۲ ص ۱۷۳)

تجّار و بازرگانان، صاحبان صنعت و پیشه‌وران و نیز طبقه پایین جامعه، یعنی نیازمندان و مستمندان هستند، که برای هر یک خداوند سهمی مقرر داشته و مقدار واجب آن را در قرآن یا سنت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌و‌آله‌و‌سالم‌تعین کرده که پیمانی از طرف خداست و نگهداری آن بر ما لازم است. (نهج‌البلاغه (دستی)، نامه ۵۳، ص ۵۷۳)

امام علی (ع) برای حکمرانی تعالی‌بخش جامعه ابتدا به معرفی ماهیت طبقات اجتماعی موجود و ارزش‌های کلیدی آن‌ها می‌پردازد، تأکید دارند که هر یک از این بخش‌ها، دارای کارکردهای مهمی در حیات اجتماعی هستند و در ضمن افراد حاضر در این طبقات واجد صفات اخلاقی و ارزشی خاصی هستند که برای مدیریت صحیح آن‌ها یک والی و فرماندار باید به آن ویژگی‌ها واقف باشد تا بتواند با اتخاذ راهبردی صحیح، از توان ایشان برای پیشبرد اهداف کلان نظام اسلامی، بهره بگیرد.

با توجه به این‌که امام علی (ع) در دوران حاکمیت خود برای استقرار حکمرانی اسلامی اقدامات و تدابیر و فرمان‌ها ویژه‌ای را به کارگزاران حکومتی خود ابلاغ کرده که بخشی از آن‌ها در نهج‌البلاغه گردآوری شده است؛ و به دلیل حجیت و سندیت نهج‌البلاغه امام علی (ع) این کتاب گران‌سنگ یکی از منابع برای تولید نظریه‌های علوم انسانی و اجتماعی است. از این‌رو هدف ما در این جستار علمی فهم ارزش‌های اخلاقی در حکمرانی بخش عمومی از منظر نهج‌البلاغه است.

مبانی نظری: ارزش: «ارزش» یک مفهوم دشوار است. رایج‌ترین رویکرد تعریف ارزش همراه با اشاره (کم‌وبیش) به مفاهیم مترادفی همانند ترجیحات، تمایلات، نیازها و علائق^۱ است. مسلماً تعریف دقیق‌تر از ارزش توسط پری بدین نحو ارائه شده است: ارزش چیزی است که برای یک موضوع انسانی مورد توجه باشد.^۲ سیلز (۱۹۶۸)، تعریفی از ارزش ارائه کرده است که تا حدودی خاص‌تر است: ارزش‌ها در صورتی مطلوب تصور می‌شوند که رفتارهای گزینشی را تحت تأثیر قرار دهند (روتگیس^۳، ۲۰۱۵) علی‌رغم تعاریف گوناگون کاربردی درباره ارزش‌ها، عنصر مطلوبیت، کلیدی‌تر از سایر عناصر مطرح در واژه‌شناسی ارزش‌ها به‌نظر می‌رسد. مطلوبیت، از مقوم‌های ذاتی مفهوم‌شناسی

1- preferences, desires, needs, and interests

2- A value is anything of interest to a human subject

3- Rutgers

ارزش‌ها به‌شمار می‌رود و بدون دخالت آن، ارزش اساساً تعریف نمی‌شود. از دید استاد مطهری: «اگر چیزی به هر نوعی مفید باشد و منظوری را تأمین کند و کمالی برای یک درجه از درجات وجود انسان و یک قوه از قوه‌های انسان باشد و از طرف دیگر رایگان نباشد، یعنی به‌سادگی در دسترس او نباشد و قابل انحصار هم باشد، این‌جا ارزش پیدا می‌شود» (مطهری، ۱۳۹۵، ج ۲۲، ص، ۸۳۳).

ارزش‌ها به‌طور کلی نقش مهمی در ایجاد انگیزه و هدایت اقدامات انسانی ایفا کرده و عناصر سازنده در ساختن هویت‌های شخصی و جمعی است. تعاریف بی‌شماری در ادبیات در مورد ارزش وجود دارد. ولی باین‌حال بسیاری از آن‌ها را می‌توان به دو گروه طبقه‌بندی کرد: (۱) ارزش به‌عنوان چیزی که مستقیماً به موارد دلخواه متصل شده یا نسبت داده می‌شود و (۲) ارزش به‌عنوان باورها یا تصورات (پایداری) که چیزی را به‌عنوان مطلوب یا مورد ترجیح تعبیر می‌کند. رویکرد اول توسط توماس و زانانیسکی^۱ (۱۹۵۸) ارائه‌شده است که می‌نویسند: با در نظر گرفتن ارزش اجتماعی، ما هر داده‌ای را که دارای یک محتوای تجربی بوده و در دسترس اعضای برخی از گروه‌های اجتماعی است و دارای معنایی با توجه به این‌که آن‌یک موضوع فعالیت باشد را ارزش می‌دانیم؛ بنابراین، یک ماده غذایی، یک ابزار، یک سکه، یک قطعه شعر، یک دانشگاه، یک اسطوره، یک تئوری علمی، ارزش‌های اجتماعی هستند (تومی^۲، ۲۰۱۵). در رویکرد اول، ارزش و منفعت، هر دو از یک مقوله هستند؛ یعنی از یک‌جهت و یک‌جور هستند؛ هر دو با واقعیت انسان ارتباط دارند؛ منتها انسان را تنها از جنبه مادی و تجربی می‌نگرد.

رویکرد دوم که در جامعه‌شناسی (برخلاف نظریه اقتصادی) غالب است، توسط کلاکهورن^۳ (۱۹۵۱) ارائه‌شده است، می‌نویسد: ارزش مفهومی است، صریح یا ضمنی، متمایز از یک فرد یا ویژگی یک گروه، مطلوبی که در انتخاب حالت‌ها، وسایل و اهداف عمل تأثیر می‌گذارد. او تأکید می‌کند، عناصر عاطفی (مطلوب^۴)، شناختی (مفهوم^۵) و میل و رغبتی^۶ (انتخاب^۱) همه برای این مفهوم ارزشی ضروری هستند.

1- Thomas and Znaniecki

2- Thome

3- Kluckhohn

4- desirable

5- conception

6- conative

به‌عنوان مفاهیم^۲، ارزش‌ها به‌صورت نمادین توسط کلمات، رفتار (به‌عنوان مثال، حرکات بدن و آیین‌های مذهبی^۳) و اشیاء قابل‌رؤیت (به‌عنوان مثال، نشان‌ها یا بناها) ارائه می‌شود. به‌عنوان نماد^۴، ارزش‌ها دربرگیرنده بین فردی سازی^۵ انواع انتزاع^۶ یا تعمیم^۷ است که تمام نظام‌های پایدار جهت‌گیری را توصیف می‌کند. لومان^۸ (۱۹۹۸) ارزش‌ها را به‌عنوان «رسانه ارتباطی تعمیم‌یافته نمادین» تعریف می‌کند و بین سه وابسته از تعمیم تمایز قائل می‌شود: جوهری^۹، موقتی (زمانی)^{۱۰} و اجتماعی.

بعد اول به تعیین حدود مفاد معنایی^{۱۱}، محتوای جوهری و وحدت مضمونی مفهوم اشاره دارد که با برخی تضادها یا اختلاف‌ها مشخص می‌شود: آنچه به آن مربوط می‌شود و آنچه از آن مستثنا می‌شود، به‌عنوان مثال، برابری در مقابل نابرابری، احترام در مقابل بی‌احترامی. تعمیم موقتی توسط اشکال مختلف ساخت‌های عادی و ایجاد عادت یا تنظیمات هنجاری صریح به‌وجود می‌آید. به‌ویژه، هنجارهای مرتبط با ذات ارزش‌ها، اطمینان و ثبات را در انتظارات برآمده از آن‌ها به‌وجود می‌آورند: در صورت ناامیدی، انتظار اصلاح نیست، بلکه مرتکب اشتباه شده است. به نظر می‌رسد تعمیم اجتماعی یک عنصر آشکار ارزش‌ها است. آن‌ها در بین افراد مختلف مشترک هستند - اما تا چه اندازه مشترک هستند؟ در پایین‌تر سطح از این مقیاس، ارزش‌های شخصی یا خصوصی‌سازی شده قرار دارد که فقط توسط چند نفر به اشتراک گذاشته می‌شود؛ یا ممکن است توسط بسیاری از افراد مشترک باشد اما ناآگاهانه؛ بنابراین تعمیم اجتماعی با تعمیم موقتی یا هنجاری ارتباط نزدیکی دارد و حداقل دو تقسیم‌بندی وجود دارد که باید در این‌جا تمایز قائل شد. یکی دامنه واقعی توافقی (اجماع) یا اختلاف (مخالفت) است، دیگری دامنه فرض یا درک شده از اجماع یا اختلاف. توافق درک شده و واقعی ممکن است از هر دو جهت از هم جدا شوند. افراد نه‌تنها به نگرش و ارزش‌های شخصی

1- selection

2- concepts

3- rituals

4- symbols

5- interpersonalizing

6- abstraction

7- generalization

8- Luhmann

9- substantive

10- temporal

11- semantic meaning

خود عمل می‌کنند، بلکه به آنچه درک می‌کنند که اعتقادات و ارزش‌های دیگران است نیز عمل می‌کنند (تومی^۱، ۲۰۱۵)

تعریف اخلاق: واژه اخلاق در لغت به صفات نفسانی پایدار که قابل تحسین یا تقبیح باشند اطلاق می‌شود، اما این واژه در اصطلاح، معانی دیگری نیز دارد که عبارت هستند از:

۱- صفات نفسانی قابل تحسین و تقبیح، اعم از پایدار و ناپایدار: این معنا عام‌تر از معنای لغوی است و مطابق آن، صبر یک ویژگی اخلاقی است، هرچند به صورت ملکه درنیامده باشد.

۲- صفات و کارهای قابل تحسین و تقبیح: این معنا از معنای قبلی نیز عام‌تر است و نه تنها شامل صفات نفسانی، بلکه شامل کارهایی که انجام می‌دهیم نیز می‌شود و به این معنا کارهای شخص را نیز جزء اخلاق وی محسوب می‌کنند.

۳- صفات و کارهای شایسته: اخلاق در این معنا از معنای قبلی خاص‌تر است و شامل صفات و کارهای ناپسند نمی‌شود و بدین معناست که ستم‌گری و خیانت‌درامانت را غیر اخلاقی می‌شمارند (مصباح، مجتبی، ۱۳۹۵، ص ۱۷).

حکمرانی: واقعیت این است که حکمرانی یک بخش ضروری و حیاتی از هر سازمانی است. این ترکیبی از افراد، سیاست‌ها و فرایندهایی است که برای اطمینان از رسیدن سازمان به یک یا چند رفتار مطلوب به کار گرفته می‌شوند. زمانی که به درستی استفاده شود، می‌تواند تفاوت بین موفقیت و شکست باشد (تادبیسک^۲، ۲۰۰۸، ص ۶). از دیدگاه ندیهفرو^۳ (۲۰۰۷)، حکمرانی یک فرآیند بنیادی است که از طریق آن زندگی و رویاهای شهروندان به طور جمعی توسط راهبردها و خط‌مشی‌های اصولی و سامان‌مند، برای تحقق توانایی‌های بالقوه‌شان دنبال می‌شود. این فرآیند ترکیبی از رهبری مسئولانه و مشارکت عمومی روشن‌فکر است (اوکباکی^۴، ۲۰۲۰، ص ۴۶).

بنابه تعریف بانک جهانی، حکمرانی فرایندی است که از طریق آن بازیگران دولتی و غیردولتی برای طراحی و اجرای سیاست‌ها در درون مجموعه‌ای از قوانین رسمی و

1- Thome

2- Todd Biske

3- Ndehfru

4- OGBAKI, Peter Emmanuel

غیررسمی که توسط قدرت شکل گرفته است، تعامل می‌کنند (گزارش بانک جهانی، ۲۰۱۷، ص ۳). این تعریف تأکید بر وجود هنجارها و سنت‌ها و قوانین به‌عنوان محیط «فرا حکمرانی»^۱ دارد. این نهاد بین‌المللی برای ارزیابی کشورها و دولت‌ها از نظر خوبی حکمرانی شاخص‌های را ارائه کرده است که عبارت هستند از: صدادهی (حق اظهارنظر) و مسئولیت‌پذیری (پاسخ‌گو بودن)^۲؛ ثبات سیاسی و عدم وجود خشونت^۳؛ اثربخشی دولت^۴؛ کیفیت تنظیم‌گری^۵؛ حاکمیت قانون (قانون‌مداری)^۶؛ کنترل فساد^۷ (گزارش بانک جهانی، ۲۰۱۲، ص ۱۶).

حکمرانی اخلاقی: حکمرانی اخلاقی، فرایندها و رویکردهای است که استانداردهای قابل‌قبول رفتار و عملکرد اخلاقی را تضمین می‌کنند. (امر جی^۸، ۲۰۱۲، ص ۲۴)؛ که به‌نوعی تأکید بر مدیریت و اداره بر مبنای ارزش‌ها را می‌کند. حکمرانی اخلاقی اقدامات جمعی است که توسط مدیران برای شروع و پیاده‌سازی یک سیستم حساس اخلاقی و آگاهی که به همه جنبه‌های کسب‌وکارها در یک اداره خدمات عمومی نفوذ می‌کند حکمرانی اخلاقی می‌تواند باعث ایجاد روحیه و انگیزه اخلاقی در محیط‌های کاری شود، زیرا به ترویج فرهنگ‌سازمانی پایدار در سازمان کمک می‌کند. (امر جی، ۲۰۱۲، ص ۲۵). حکمرانی اخلاقی، هم هنجارها (پیامد) و هم اصول اخلاق حرفه‌ای (وظیفه)^۹ را در برمی‌گیرد.

پیشینه پژوهش: عبدالهی دهکی، مولوی و پیرچراغ (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «شاخصه‌های اخلاقی مدیریتی کارگزاران نظام علوی و پیامدهای اجتماعی آن» را با روش توصیفی-تحلیلی تشریح کرده‌اند. در بعد فردی مدیریت (حین و پیش از تصدی) شاخص‌های چون: نیت الهی داشتن، داشتن هدف برای پذیرش تصدی، داشتن برنامه مناسب و نظم در اجرای آن، داشتن توکل به خدا، متقی بودن، خوش‌خلقی، پرهیز از

1- Megagovernance

2- Voice and Accountability

3- Political Stability and Absence of Violence

4- Government Effectiveness

5- Regulatory Quality

6- Rule of Law

7- Control of Corruption

8- Omoregie Charles Osifo

9- both normative (consequence) and professional (duty)

غرور، صبور بودن، پرهیز از طمع و مشورت‌پذیری استخراج شد؛ که این شاخص‌ها منجر به بروز رفتارهای اخلاق‌مداران‌ای چون: رفتار محبت‌آمیز با مردم، پوشاندن عیوب مردم، گذشت کردن از خطای مردم، می‌شود؛ پیامد نهایی اخلاق‌مداری مدیران باعث گرایش مردم به دین‌داری، گسترش فرهنگ قناعت و ساده‌زیستی، مساوات در جامعه، آزادی بیان در جامعه، نشاط و امید به زندگی، عمران و آبادانی شهرها، مدیریت و نظارت بر امور اقتصادی جامعه، رشد اقتصادی در جامعه، نمایان شدن احکام الهی در جامعه، اتحاد و هم‌بستگی ملی زیر سایه دین‌مداری و به‌وجود آمدن قدرت بازدارندگی است.

لکزائی و موحدی و فراهتی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «مبانی و ساختار دولت در معارف علوی» در پی توصیف و تبیین مبانی و ساختار دولت با توجه به معارف علوی است. با بررسی معارف علوی مشخص گردید که خدامحوری، عدالت‌محوری، اخلاق‌مداری، امنیت‌مداری، انتساب کارگزاران بر اساس شاخص اشتها به نیکی و مردم‌داری مهم‌ترین مبانی دولت در معارف علوی بوده‌اند

حسینی و فرزانه‌پور و کهن ترابی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه‌ی قانون‌گرایی و حکومت مطلوب از دیدگاه امام علی (ع) با روش توصیفی - تحلیلی» درصدد بیان ویژگی‌های حکومت مطلوب در کلام و سیره عملی امام علی (ع) و بررسی جایگاه قانون‌گرایی در شکل‌گیری آن است. به‌زعم ایشان در نهج‌البلاغه حق‌گرایی و عدالت‌محوری (قانون‌گرایی) از مسائل بسیار مهم است. احترام به قانون در سیره عملی امام علی (ع) به حدی است که امام (ع) خود را در برابر قانون صاحب‌اختیار نمی‌داند.

ترابی، شریعتی و درخشان (۱۳۹۵) در مقاله طراحی الگوی مدیر شایسته مبتنی بر نهج‌البلاغه بر اساس روش داده‌بنیاد تأکید دارند، این پژوهش با روش داده‌بنیاد به‌دنبال استخراج و فهم الگوی مدیر شایسته از منظر نهج‌البلاغه است. الگوی به‌دست‌آمده شامل شش بعد است: اعتقادی (خداباوری)، مکتب علوی، نظام پایش اخلاق محور، تربیتی، راهبردهای مدیریت و رهبری و در نهایت تحقق مدیر شایسته. نتیجه و پیامد آن شکل‌گیری الگوی مدیر شایسته (حکمران صالح) است.

خاشعی و هرنندی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «تبیین ابعاد حکمرانی متعالی مبتنی بر سیره حکومتی امام علی (ع)» تلفیق رویکرد اجتهادی و تحلیل محتوا به تبیین

مفهوم حکمرانی متعالی ذیل حکمرانی جامع نموده‌اند. هدف از این پژوهش استخراج الگوی حکمرانی جامع متعالی (حکمرانی متعالی) بر اساس سیره حکومتی امام علی (ع) است. این مقاله در دو محور کلی تنظیم شده است: ۱- بررسی و نقد مفاهیم، نظریه‌ها و الگوهای حکمرانی و نیز بازخوانی آن بر اساس اندیشه‌های اسلامی؛ ۲- معرفی اصول جایگزین یا مکمل الگوی حکمرانی جامع بر اساس آیات و روایات.

عدالتی، دلشاد و مهدوی راد (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «انسان سالم از منظر قرآن و نهج‌البلاغه» به بحث ویژگی‌های انسان سالم از منظر قرآن و نهج‌البلاغه پرداخته‌اند. در این پژوهش برای شناخت انسان سالم از منظر قرآن و نهج‌البلاغه، به بررسی صفات پسندیده‌ای که مورد مدح و ستایش قرار گرفته بود، پرداخته و این صفات در دودسته‌ی صفات نفسانی هدایت‌گر و صفات نفسانی عمل‌کننده و کارگزار دسته‌بندی شد. صفات هدایت‌گر، برخی از صفات نفسانی هستند که در سیر اخلاقی انسان نقش هدایت‌گری دارند این صفات هستند. صفات نفسانی «حکمت» و «علم»، «ایمان» «نفسانی، روشن‌گر راه قوای تأثیرگذار در انسان بوده و شامل عمل‌کننده و کارگزار، به آن دسته از صفات انسان گفته می‌شود که در سایه‌ی هدایت‌گری صفات هدایت‌گر تحقق می‌یابند و آثار خاصی را نیز در حوزه‌ی رفتار در پی‌دارند. پس از آن صفات نفسانی کارگزار در سه بُعد ارتباطی انسان که شامل ارتباط انسان با خداوند، خود و دیگران است، مورد بررسی قرار گرفته است.

عمرانی، رجبی و محمدی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «بررسی تطبیقی شاخص‌های حکمرانی علوی و اموی (با تأکید بر معاویه)» به بررسی ماهیت و نوع حکمرانی امام علی (ع) و معاویه به روش تطبیقی و تاریخی پرداخته‌اند و از این طریق سیره حکومت دارای این دو را که نقطه مقابل هم بوده‌اند بایمان مصادیق تاریخی تشریح کرده‌اند. نویسندگان تأکید دارند حضرت علی (ع) قدرت را در چارچوب معیارهای اخلاقی و دینی و در خدمت سعادت و صلاح مردم و حفظ دین مبین اسلام می‌دانست؛ اما معاویه کسب قدرت را غایت حکمرانی خود می‌دانست و برای به‌دست آوردن آن هیچ معیار اخلاقی را بر نمی‌تافت و اصولاً به دین و اخلاق نگاه ابزاری داشت.

در این پژوهش بر اساس راهبرد سوم مطالعاتی سعی کرده‌ایم با رویکرد حکمی-اجتهادی و روش اجتهاد نوع سوم (خسروپناه، ۱۳۹۸) یعنی اخذ سؤال از نهج‌البلاغه و

ارائه آن به متن کلام امام علی (ع)، بصیرتی نو برای دانش حکمرانی صید کنیم. از این رو سهم دانش‌افزایی این پژوهش در فهم تعامل اخلاق و ساختارهای اجتماعی و رجحان اخلاق بر ساختار حکمرانی است. بدین معنا که ساختارها و فرایندها شرط لازم برای حکمرانی دینی است لیکن ارزش‌های انسان و اخلاقی شرط تام برای شکل‌دهی به حکمرانی است.

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش حکمی-اجتهادی است. با توجه به این که متن نهج‌البلاغه یک متن دینی است. برای فهم آن لازم است از روشی درون دینی استفاده شود بدین منظور ما از رویکرد حکمی-اجتهادی استفاده کردیم. در این رویکرد پژوهش‌گر در مواجهه به متن دینی دو حوزه حکمت و اجتهاد را درهم می‌آمیزد که این موضوع به‌طور خلاصه در جدول شماره یک تشریح شده است.

جدول شماره ۱: رویکرد حکمی-اجتهادی (خسروپناه، ۱۳۹۸، ص ۴۰۶-۴۱۹)

روش‌شناسی	حکمی	اجتهادی
روش استدلالی-عقلی	ترکیب قواعد معرفت‌شناختی، یعنی بدیهیات اولی و ثانوی با قواعد منطقی، قیاس اقتراعی و استثنایی، روشی را برای تولید گزاره‌های نظری معرفی می‌کند.	
روش استدلال تجربی	در روش استدلال تجربی، بدیهی اولی و ثانوی را به کار می‌بریم و سپس به سراغ مشاهده و استقرا بر اساس علم آمار و منطق احتمالات می‌رویم و از تکنیک میدانی مانند تکنیک پرسش‌گری، پیمایش، مصاحبه و داده‌بنیاد و دهها تکنیک دیگر استفاده می‌کنیم.	
روش اجتهادی قسم اول: استنباط احکام		همان روش متعارف در حوزه‌هاست. پنج دسته قواعد در این روش داریم: قواعد زبان‌شناختی؛ قواعد فهم شناختی؛ نقش پیش‌فرض‌ها در فهم؛ قواعد حدیث شناختی؛ قواعد اصولی. با این قواعد به سراغ منابع اجتهاد، یعنی قرآن، سنت، عقل

اجتهادی	حکمی	روش‌شناسی روش
<p>و اجماع می‌رویم. البته بیشتر قرآن و سنت محل بحث است و درنهایت به کشف گزاره‌های کلی و قواعد فقهی نائل می‌شویم.</p> <p>در این روش ابتدا حوادث و پدیده‌ها و نظریه‌ها را می‌شناسیم و با این شناخت سؤالات نوینی حاصل می‌شود سپس این پرسش‌ها را به متون دینی عرضه و آن‌ها را استنتاج می‌کنیم. درنهایت کشف گزاره می‌کنیم. و دلالت‌های التزامی جدیدی کشف می‌کنیم.</p>		<p>روش اجتهادی قسم دوم: موضوع‌شناسی</p>
<p>انسان شخصی را به ما معرفی می‌کند و اگر توانستیم آن را تعمیم دهیم، انسان نوعی را نیز به ما معرفی می‌کند. ابتدا انسان مطلوب (در هر حوزه‌ای) را می‌شناسیم سپس پرسش‌های کاربردی ناظر به نیاز امروز را از این انسان مطلوب، استخراج می‌کنیم و بعدازآن، این پرسش‌های کاربردی را به پدیده‌هایی که اکنون می‌خواهیم بشناسیم عرضه می‌کنیم.</p>		<p>روش اجتهادی قسم سوم: استنتاج انسان محقق بر اساس پرسش‌های مکتبی</p>
<p>در نهادسازی و ساختار سازی اهمیت دارد با کمک مبانی و هدف‌های فلسفی و مکتبی به اصول اجتماعی و احکام و ارزش‌های اخلاقی و فقهی می‌رسیم و درنهایت با روش عقلانیت اسلامی، نهادسازی می‌کنیم.</p>		<p>روش اجتهادی قسم چهارم: ساختارسازی</p>

در روش حکمی اجتهادی پژوهش‌گر گاه در پی کشف اصول و قواعد از متن است (اجتهاد نوع اول) و گاه با سؤال وارد خوانش متن می‌شود (اجتهاد نوع دوم) و گاه سؤال را از خود متن استخراج و سپس به تتبع در متن می‌پردازد (اجتهاد نوع سوم). ما در این پژوهش از اجتهاد نوع سوم استفاده کرده‌ایم. سؤال اخذشده بخشی از فرازنامه ۵۳

نهج البلاغه است که حضرت می‌فرمایند: ای مالک بدان مردم از گروه‌های گوناگونی هستند که اصلاح هر یک جز با دیگری امکان ندارد و هیچ‌یک از گروه‌ها از گروه دیگر بی‌نیاز نیست. از آن قشرها، لشکریان خدا و نویسندگان عمومی و خصوصی، قضات دادگستر، کارگزاران عدل و نظم اجتماعی، جزئی‌دهندگان، پرداخت‌کنندگان مالیات، تجار و بازرگانان، صاحبان صنعت و پیشه‌وران و نیز طبقه پایین جامعه، یعنی نیازمندان و مستمندان می‌باشند، که برای هر یک خداوند سهمی مقرر داشته و مقدار واجب آن را در قرآن یا سنت پیامبر صلی‌الله علیه و اله و سلم تعیین کرده که پیمانی از طرف خداست و نگهداری آن بر ما لازم است. (نهج‌البلاغه (دشتی)، نامه ۵۳، ص ۵۷۳)

با توجه به متن محور بودن پژوهش، کتاب شریف نهج‌البلاغه سید رضی به‌عنوان بستر (متن) پژوهش انتخاب شده است. و با استنطاق از متن نهج‌البلاغه به کشف و فهم نوع حکمرانی مدنظر امام علی (ع) پرداخته شد.

کدگذاری توصیفی، تفسیری و فراگیر است؛ که در جدول شماره دو به‌طور خلاصه به آن اشاره شده است.

جدول شماره ۲: فرایند ظهور مضامین

مقوله اصلی	برداشت نهایی (مقوله فرعی)	انطباق با متون	برداشت اولیه	گزاره اولیه (کد اولیه)
پیوند مقولات فرعی کشف‌شده با مقوله کلان‌تر	کشف متقن مقوله فرعی پس از جر و تعدیل	انطباق برداشت اولیه با متون مرتبط: ترجمه‌ها و شروح و تفاسیر از آن گزاره از دیدگاه خبرگان و اندیشمندان	برداشت اولیه از منطوق و فحوای گزاره	انتخاب بخشی از متن که مرتبط با سؤال و هدف پژوهش است

اعتباریابی: درروش حکمی اجتهادی اولین موضوع حجیت و اصالت متن است. از این‌رو سندیت اولین گام اعتبار داده‌ها و تحلیل است. نکته دوم ساخت شبکه معنایی است. برای فهم یک متن مقدس نیاز به فهمند آگاه و سلیم که تجربه زیست با امر متعالی را دارد، یک ضرورت است. تشکیل شبکه‌ای از برداشت‌ها و فهم‌های مختلف می‌تواند به پژوهش‌گر کمک کند تا درک بهتری از پدیده و موضوع داشته باشد. برای

ایجاد شبکه معنایی می‌توان از آثار صاحب‌نظران و خبرگان آن حوزه استفاده کرد. در نهایت برای اتقان و اعتبار بیشتر، پژوهش‌گر باید در مستندسازی کدها و مضامین بسیار دقت باشد. شواهدیابی برای مضامین از درون‌متن از شاخص‌های مهم ممیزی و اعتبار یابی پژوهش است. برای فهم و درک صحیح از موضوع، ابتدا کل نهج‌البلاغه را بر اساس تصحیح صبحی‌الصالح و ترجمه دشتی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت و گزاره‌های باز مرتبط، استخراج شد. سپس با رجوع و کنار هم قرار دادن گزاره‌های استخراج‌شده با شروح ابن میثم و مکارم شیرازی و ترجمه‌های: بهشتی، شهیدی، آیتی، ارفع و دیگران و ایجاد شبکه معنایی سعی در فهم دقیق مضامین و تقرب به‌منظور و دال اصلی مؤلف داشته‌اند. این روش که از آن با عنوان: «ژرفکاوی متن محور» یاد می‌کنیم باعث افزایش اعتبار و جلوگیری از سوگیری در توصیف و تفسیر داده‌ها به‌دست‌آمده می‌شود و از سوی دیگر میزان انتقال‌پذیری و باورپذیری نتایج را افزایش می‌دهد.

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش، پژوهش‌گر با رعایت همه اصول فنی و اخلاقی پژوهش‌های کیفی چندین بار متن نهج‌البلاغه را مورد مطالعه قرار داده (البته این مطالعه به‌صورت فهم عبارت‌های عربی و شرح فارسی بوده است) و سپس جملات و کلمات مرتبط با موضوع حکمرانی استخراج شد (کدگذاری باز)، سپس برابر رویکرد (گینگ و هوروکس^۱، ۲۰۱۰ به نقل از عابدی جعفری، تسلیمی، فقیهی و شیخ‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۱۵۳) مضامین در سه دسته توصیفی، تفسیری و فراگیر (رابطه‌ای) جانمایی شدند که فرایند اجرایی تحلیل مضمون در جداول شماره دو و سه، درج شد.

برای پاسخ به سؤال الزامات اخلاقی حاکم بر شاغلین حوزه خدمات اجتماعی چیست؟ جدول شماره سه که ماحصل کدگذاری است، به‌طور مبسوط الزامات حاکم بر شاغلین بخش عمومی را ترسیم کرده است.

جدول شماره ۳: شبکه مضامین استخراج شده از نهج البلاغه (الزامات و شاخص‌های اخلاقی کارگزاران بخش عمومی)

ردیف	مضمون توصیفی	مضمون تفسیری	مضمون فراگیر		
۱	پرهیز از ظلم کردن به افراد ضعیف	ظلم نکردن			
۲	نهی از ستمگری بر مردم				
۳	اهل تلاش و کوشش و آمادگی بودن				
۴	سستی در انجام امور محوله نکردن	مجاهدان خدمت کردن			
۵	کارگزاری کوشا				
۶	توان بالا داشتن				
۷	استوار بودن				
۸	هوشیار و استوار در فتنه‌ها				
۹	در سختی‌ها سست نبودن				
۱۰	تلاش فراوان در جهت احقاق حقوق عامه				
۱۱	تلاش و جهاد برای به دست آوردن ارزش‌های والا			دوری از اشراف‌گرایی در	
۱۲	دنیاپرستی و هواپرستی			دوران مسئولیت	
۱۳	با احسان با مردم رفتار کردن			اخلاق فرمانداران	
۱۴	انصاف و تساوی در برخورد با افراد				
۱۵	گشاده‌رو بودن. پرهیز از خشم				
۱۶	مدارا کردن با مردم				
۱۷	فروتنی				
۱۸	گشاده‌رو و فروتن با رعیت				
۱۹	رفتار فرصت‌طلبان و وحشیان با مردم نداشتن				
۲۰	دلجویی پیوسته از یتیمان و سالخورده‌گان				
۲۱	بخشش و یاری کردن مستمندان				
۲۲	درستی و سخنان ناهموار آنان را بر خود هموار کردن	مهربان بودن با مردم			
۲۳	با دل و جان بخشیدن				
۲۴	دوری از خشونت. تحقیر و سنگ دلی با مردم				
۲۵	بخشش کردن				
۲۶	خشونت نداشتن				
۲۷	شاد نشدن از تنبیه و کیفر				
۲۸	درگذشتن از خطاهای مردم (عفو و صفح داشتن)				
۲۹	اگر چیزی را از کسی بازمی‌داری با مهربانی و پوزش خواهی				

ردیف	مضمون توصیفی	مضمون تفسیری	مضمون فراگیر
۳۰	با مردم مهربان بودن		
۳۱	نرم‌خو و مهربان بودن		
۳۲	دگرگون نشدن احوال (نوکیسه نشدن). مهربانی کردن به برادران مؤمن از طریق اموال		
۳۳	مهربانی با مردم		
۳۴	مردم را برادر خود دیدن		
۳۵	گره وحشت را از دل مردم گشودن.	اختلاف زدایی از جامعه	
۳۶	قبول مسئولیت رفتار زبردستان توسط حاکمان	مسئولیت‌پذیری	
۳۷	امور مردم آزمون دین‌داری رهبران		دین‌داری بودن
۳۸	دین‌دار بودن		
۳۹	اعتدال بین نرمی خشونت با اهل ذمه. میانروی کردن در مدیریت		
۴۰	استفاده به‌جا از مدارا و شدت در برخورد با افراد	اعتدال عقلایی در رهبری	
۴۱	عاقلانه نصیحت کننده (ناصح عاقل)		
۴۲	سخت‌گیری تا حد درماندگی کارگزار خائن		
۴۳	مبارزه با تبار‌گرایی باندبازی		
۴۴	توزیع اموال و قطع دست عمال خائن از توزیع ثروت و غنائم		
۴۵	عزل و برخورد خوارکننده با افراد خائن به بیت‌المال	مبارزه با فساد اداری	
۴۶	برخورد با کسی که از ادای حق شانه خالی کند		
۴۷	خیانت نکردن به اموال عمومی		
۴۸	تساوی و عدالت در رفتار با مردم		
۴۹	انصاف داشتن با فقرا و محرومان		
۵۰	رعایت انصاف در همه شئون خود. دوری از ستم به بندگان خدا	عدالت ورزی	
۵۱	خوار نشدن برای طلب دنیا		
۵۲	با خواسته‌های دل مخالفت کردن	خودسازی برای قبول مسئولیت	
۵۳	ایجاد آمادگی در قبول حق		
۵۴	ایمان به‌روز قیامت و حسابرسی		
۵۵	استعانت از خدا	توکل به خدا و تمسک به	

ردیف	مضمون توصیفی	مضمون تفسیری	مضمون فراگیر
۵۶	توجه به خدا و رسول خدا در تصمیم‌گیری‌ها	رسول‌الله	
۵۷	خشمگین نکردن خداوند	جلب رضایت خدا	
۵۸	خدا را در راضی نگه‌داشتن		
۵۹	نماز را در وقت خودش به‌جای آوردن	اهل نماز اول وقت	
۶۰	سخت‌گیر بر دشمنان	قاطع بودن در مقابل دشمن	
۶۱	و شمشیری برنده، و ستونی بازدارنده		
۶۲	پافشاری در امور خارج از مسئولیت نکردن		
۶۳	پیرو و فرمان‌بردار حکومت بودن		
۶۴	انجام ندادن عملی که باعث شود عذرخواهی کنی		
۶۵	سنت و سیاست غلط ایجاد نکردن	قانون‌گرا بودن	
۶۶	حقوق اقشار و طبقات مختلف از والی		
۶۷	حفظ سنت‌ها و ارزش‌ها انسجام بخش عمومی و روش‌های کارآمد و سودمند قدیمی		
۶۸	شریک امانت. همراز امام و رهبر	اعتقاد قلبی به سلسله‌مراتب	
۶۹	خیرخواه والی بودن		
۷۰	نافرمانی امام را نکردن		
۷۱	دروی از خودبزرگ‌بینی و تکبر در برخورد با مردم	دوری از خود بزرگی و خودپسندی	
۷۲	پرهیز از تفرعن و خودپسندی		
۷۳	به‌جا آوردن امانت و مسئولیت	امانت‌نگری به مدیریت	
۷۴	قضاوت شدن حکمران با مقایسه دیگر حکمرانان	درس گرفتن از روش حاکمان قبلی	
۷۵	پاسخ‌گویی به کارگزاران دولتی درجایی که منشیان توانش را ندارند.	هدایت کارگزاران عمومی	
۷۶	پرهیز از فرهنگ بله‌قربان‌گویی و نهی فرهنگ مأمور و معذور (فرهنگ بی‌تفاوتی)		
۷۷	کناره‌گیری در اموری که زوایای آن روش نیست (بررسی دقیق اخبار)		
۷۸	رازدار بودن رهبر نسبت به عیوب مردم. (پوشاندن زشتی‌ها)	ساخت اخلاقی فرهنگ‌سازمانی	
۷۹	برآوردن نیاز خاص مردم در جای که کارکنان نمی‌توانند برآورده سازند (فرهنگ پاسخ‌دهی)		
۸۰	عجله نکردن در تصدیق سخن‌چینان (فرهنگ سخن‌چینی)		

ردیف	مضمون توصیفی	مضمون تفسیری	مضمون فراگیر
۸۱	تربیت زیردستان به عدم چاپلوسی و تملق (فرهنگ چاپلوسی)		
۸۲	اعتدال در ستایش (فرهنگ چاپلوسی)		
۸۳	دوری از عیب‌جویان و عیب‌جویی نکردن از مردم (فرهنگ عیب‌جویی)		
۸۴	ضرورت ترک آداب و تشریفات زائد (فرهنگ تشریفات‌گرایی)		
۸۵	دور کردن جو اضطراب در بیان حق در نشست‌های عمومی (فرهنگ ترس و اضطراب)		
۸۶	گفت‌وگو با دانشمندان		
۸۷	با مشورت انتخاب کردن کارمندان	مشورت با پرهیزگاران و دانشمندان	
۸۸	مجالست فراوان با راست‌گویان و پرهیزکاران		
۸۹	گفت‌وگو فراوان با دانشمندان و حکیمان برای سیاست‌گذاری		
۹۰	پاداش‌دهی بر اساس عملکرد		
۹۱	عدالت در ارزیابی عملکرد افراد	ارزیابی عملکرد عادلانه	
۹۲	تفاوت قائل شدن بین نیکوکار و بدکار		
۹۳	جلب اعتماد عمومی از طریق تخفیف مالیاتی		
۹۴	جلب اعتماد مردم از طریق نیکوکاری و احسان به مردم		
۹۵	جلب اعتماد مردم از طریق عدم اجبار به کارهای که مردم دوست ندارند	کسب رضایت عمومی	
۹۶	ایجاد حسن ظن در مردم		
۹۷	افزایش اعتماد عمومی از طریق تخفیف مالیاتی		
۹۸	دوری از تنگ‌خویی و خودبزرگ‌بینی		
۹۹	تحمل کردن ثقل حق با شکیبایی و اعتماد به وعده‌های الهی	صبور بودن	
۱۰۰	بردباری		
۱۰۱	اهل شکیبایی بودن در کلیه امور سخت و آسان		
۱۰۲	اول توسعه و آبادانی بعد جمع‌آوری خراج		
۱۰۳	افزایش قدرت تحمل مردم از طریق عمران و آبادانی	آبادگر بودن	

ردیف	مضمون توصیفی	مضمون تفسیری	مضمون فراگیر
۱۰۴	انتخاب بر مبنای آزمون (پرهیز از سلیقه‌ای انتخاب کردند افراد)	آزمایش کارکنان سپس استخدام	
۱۰۵	دوراندیشی و پرهیز از کوتاه‌فکری	آینده‌نگر بودن	
۱۰۶	دوری از خوش‌باوری و تکیه به عقل خود در انتخاب منشیان	دوری از ساده‌لوحی در گزینش کارگزاران	
۱۰۷	مراقب افراد ظاهر‌ساز بودن		
۱۰۸	مراقبت شدید از مسئولین اجرایی و رده‌بالا	نظارت بر کارکنان رده‌بالا	
۱۰۹	بررسی احکام قاضیان		
۱۱۰	پرداخت حقوق مکفی	پرداخت حقوق مناسب به کارکنان	
۱۱۱	بی‌نیاز کردن قاضی از مردمان در بعد اقتصادی		
۱۱۲	بی‌نیاز کردن قاضی از بعد مقام و منزلت	بالا بردن ارزش قضات در حکومت	
۱۱۳	توجه به محرومان		
۱۱۴	نبود هیچ عذری در رسیدگی نکردن به محرومان		
۱۱۵	روی برنگرداندن از فقرا	پیگیری دلسوزانه وضع فقرا	
۱۱۶	همواره در فکر مشکلات محرومان بودن		
۱۱۷	ایجاد کانال خاص ارتباطی برای فقرا با حاکم		
۱۱۸	پیگیر گزارش‌های وضعیت فقرا و محرومان		
۱۱۹	ارتباط مستقیم و بی‌پرده با مردم	ارتباط متواضعانه دائم با مردم	
۱۲۰	داشتن برنامه شخصی برای مجالست با عموم مردم		
۱۲۱	متواضع بودن برای خدا در مجالس عمومی	تواضع داشتن	
۱۲۲	در عقوبت تجار و بازرگانان اسراف و زیاد روی نکن	تنبیه با توجه به نوع حرفه	
۱۲۳	پیروی کردن از وظایف و مقررات الهی		
۱۲۴	محترم شمردن حقوق به‌صورت دو طرف		
۱۲۵	سازش کاری نکردن در احقاق حق با متجاوزان	قانون‌گرایی	
۱۲۶	سرپیچی و بدعت‌گذاری در دین نکردن		
۱۲۷	توجه به محرمات الهی		
۱۲۸	استقامت در راه دین	منشور اخلاق عمومی کارگزاران دولتی	
۱۲۹	شکایت نکردن نزد افرادی که توانایی حل مشکل ندارند	گره‌گشایی و اندوه‌زدایی	

ردیف	مضمون توصیفی	مضمون تفسیری	مضمون فراگیر
۱۳۰	اهل عمل و کار با برنامه بودن		
۱۳۱	پیگیری مداوم و صبورانه در کارها	سخت کوشی در راه	
۱۳۲	عمل صالح انجام دادن	خدمت	
۱۳۳	همت بلند داشتن		
۱۳۴	نفشش در زحمت و مردم در آسایش		
۱۳۵	پرهیز از غضب اموال	خیانت نکردن به اموال عمومی	
۱۳۶	تلاش برای بهشتی شدن از مسیر خدمت		
۱۳۷	شکر نعمت مسئولیت مدیریتی از طریق عمل نیک کردن	مسئولیت‌پذیری در مقابل امانت الهی	
۱۳۸	ضایع نکردن امانت		
۱۳۹	به خاطر قیامت در پی رفاه مردم بودن		
۱۴۰	عدم آبادانی دنیا با نابودی دین		
۱۴۱	در پی آزها نبودن	دوری از آز و دنیاطلب	
۱۴۲	دوری از طمع‌ورزی		
۱۴۳	طمع و روزی‌شان کمتر		
۱۴۴	سرکشی نسبت به مافوق	اطاعت از سلسله‌مراتب	
۱۴۵	فرمان‌برداری از امام		
۱۴۶	تقدم طاعت خدا بر دیگر امور		
۱۴۷	تبعیت از واجبات دین و سنت		
۱۴۸	سبک نشمردن حق پروردگار	اطاعت خدا کردن	
۱۴۹	خدا را بادل و دست و زبان یاری کردن. اللهم عمل کردن		
۱۵۰	رام کردن نفس سرکش		
۱۵۱	هوای نفس را مهار کردن		
۱۵۲	بی‌توجهی به سپاسگزاری مردم (داشتن استغنا از مدح مردم در انجام کارهای نیک)	شح نفس	
۱۵۳	شح نفس داشتن. خویشتن دارای نفس		
۱۵۴	با ستمگران فروتنی نکردن	فروتنی نکردن در برابر زورگویان	
۱۵۵	دوری از کرنش در مقابل توانگران		
۱۵۶	تشویق نیکوکاران به جای تنبیه بدکاران	تشویق نیکوکاران	
۱۵۷	مشورت کردن	مشورت داشتن	
۱۵۸	دروی از خودرایی		

ردیف	مضمون توصیفی	مضمون تفسیری	مضمون فراگیر
۱۵۹	حفظ تجربیات		
۱۶۰	توجه به سطح تحمل افراد	توجه به سطح تحمل افراد	
۱۶۱	بی توجهی به بدی بدکاران (تغافل)	تغافل کردن در مدیریت	
۱۶۲	دوری از سستی		
۱۶۳	انجام کارها علی‌رغم کراهت نفس		
۱۶۴	پاسخ دادن به درخواست‌ها	سستی نکردن در کارها	
۱۶۵	دوری از شتاب پیش از توانایی بر کار، و سستی پس از به دست آوردن فرصت		
۱۶۶	استمرار در کار (تداوم عمل)		
۱۶۷	برابری افراد از بیت‌المال	انصاف در بیت‌المال	
۱۶۸	دوری از تندخویی	تندخو نبودن	
۱۶۹	پرهیز از ستمکاری بر بندگان خدا		
۱۷۰	یاری نکردن ستمگران	ظلم نکردن	
۱۷۱	زورگویی به زیردست		
۱۷۲	دوری از غرور	غرور نداشتن	
۱۷۳	شکیبایی داشتن	صبر در امور	
۱۷۴	پرهیز از تنش با افراد تندخو	تنش‌زدایی	
۱۷۵	خوی نرم داشتن	نرم‌خویی	
۱۷۶	دروی از لجاجت	لجوج نبودن	
۱۷۷	بخشش و عفو در هنگام قدرت	بخشش و عفو موضع	
۱۷۸	عفو در پیروزی داشتن	قدرت	
۱۷۹	آبرودار	آبرومند	
۱۸۰	قناعت به کم دنیا	قانع	
۱۸۱	اخلاق کریمانه	داشتن اخلاق کریمانه	
۱۸۲	اهل تجربه و حیا	داشتن تجربه و حیا	
۱۸۳	تأکید به ورع و کوشش و پاک‌دامنی و راستی	اهل ورع و پاک‌دامنی و راستی و تلاش بودن	
۱۸۴	ترس از خدا	باتقوا	
۱۸۵	شتاب پیش از توانایی بر کار، و سستی پس از به دست آوردن فرصت		
۱۸۶	پرهیز از پراکنده‌کاری و انجام کارهای گوناگون	داشتن برنامه و دوراندیشی در امور	
۱۸۷	لزوم آزمون افراد بر واگذاری مسئولیت		

ردیف	مضمون توصیفی	مضمون تفسیری	مضمون فراگیر
۱۸۸	آینده‌نگری آنان بیش‌تر		
۱۸۹	شتاب نکردن در اموری که مردم خوش ندارند		
۱۹۰	از خاندان پاک و خوش سابقه در اسلام	سوابق خانوادگی نیک	
۱۹۱	توجه به حقوق حیوانات	رعایت حقوق حیوانات	
۱۹۲	عیون باید راست‌گو و وفادار باشند	راست‌گو و وفادار	اخلاق بازرسان
۱۹۳	زود به ستوه نیامدن در مقابل مراجعات فراوان	قضات علوی صبور و خستگی‌ناپذیر در مقابل	
۱۹۴	خسته نشدن در مراجعات شاکیان	مراجعات مکرر	
۱۹۵	خشمناک نشدن	قضات علوی زود خشم نیستند	
۱۹۶	طمع نداشتن	قضات علوی طماع نیستند	
۱۹۷	اهل تحقیق فراوان		
۱۹۸	در شبهات از همه بااحتیاط‌تر	قضات علوی دارای روحیه	
۱۹۹	بر اشتباهات پافشاری نکردن	جست‌وجوگری و دانش‌اندوزی هستند	
۲۰۰	بازگشت به‌حق پس از آگاهی از اشتباهات		
۲۰۱	تلاش فراوان برای یافتن دلیل		
۲۰۲	صبر در کشف حقایق امور		
۲۰۳	تیز و برنده بودن در فصل خصومت‌ها	قضات علوی قاطع هستند	
۲۰۴	فریب نخوردن در ستایش فراوان و چرب‌زبانی	قضات علوی ساده‌لوح نیستند	اخلاق قاضیان و صاحبان منصبان فتوا
۲۰۵	عدالت در قضاوت	قضات علوی عادل هستند	
۲۰۶	نادان عالم نما	قضات دروغین عالم نما هستند	
۲۰۷	فتنه‌گر	قضات دروغین فتنه‌گر هستند	
۲۰۸	اهل علم نیست		
۲۰۹	دانش و اطلاعات بیهوده فراهم کردن		
۲۱۰	اظهارنظر پوچ و توخالی دارد		
۲۱۱	نادان و کور	قضات دروغین اهل علم نیستند	
۲۱۲	سخن گفتن بر مبنای غیر یقینی		
۲۱۳	اهل نفقه در مورد روایات نبودن		
۲۱۴	آنچه را خودش قبول دارد علم می‌داند		
۲۱۵	لاپوشانی جهل خود		

ردیف	مضمون توصیفی	مضمون تفسیری	مضمون فراگیر
۲۱۶	هدر رفتن خون و مال بی‌گناهان	قضات دروغین ظالم هستند	
۲۱۷	عصیان در برابر حکم خدا	قضات دروغین عصیانگر هستند	
۲۱۸	تقوا الهی داشتن در قبول مسئولیت	مسئولیت‌پذیر متقیان	
۲۱۹	عدم ارباب و ترس در مردم		
۲۲۰	بر سرزمین مسلمانان با اکراه مگذر		
۲۲۱	عدم سخت‌گیری و تهدید و ترس و ارباب مالیات و زکات‌دهنده	ظالمانه برخورد نکردن با مردم	
۲۲۲	مانند فاتحان مسلط رفتار نکردن		
۲۲۳	بیش از حق خداوند از افراد دریافت نکردن		
۲۲۴	برخورد با آرامش و وقار با مردم	وقار و آرامش داشتن	
۲۲۵	اظهار مهربانی زبانی		
۲۲۶	قبول اظهارات مردم در مورد میزان دارایی‌ها خود	قبول خوداظهاری مالیات‌دهندگان	
۲۲۷	در انتخاب کردنش بر او اعتراض مکن		اخلاق کارگزاران مالیاتی
۲۲۸	مانند فاتحان مسلط رفتار نکردن	ظلم نکردن به مردم و حیوانات	
۲۲۹	نسبت به مردم تندخو نباش	تندخو نبودن با مردم	
۲۳۰	نسبت به مردم دروغ‌گو نباش	دروغ‌گو نبودن	
۲۳۱	نسبت به مردم بی‌اعتنائباش		
۲۳۲	باور نسبت به مردم به عنوان برادران دینی و یاری‌دهندگان در استخراج حقوق الهی	توجه به وضع مردم و مردم‌داری کردن	
۲۳۳	تأکید بر امانت الهی بودن زکات و مالیات	اعتقادات به امانت الهی بودن زکات	
۲۳۴	زدی و خیانت نکردن به بیت المال	خیانت نکردن به اموال عمومی	
۲۳۵	دوری از خیانت به ملت و دغلبازی با امام	وفاداری به ملت و رهبر	
۲۳۶	منشیان سابقه کار با زمامداران شایسته را داشته باشند	تجربه داشتن	
۲۳۷	شهره به امانت داری	امین بودن	
۲۳۸	در میان مردم آثاری نیکو گذاشته	درستکار بودن	اخلاق منشیان
۲۳۹	درمانده نشدن منشیان و دیوانیان در فراوانی کارها	قدرت تحمل بالا	

ردیف	مضمون توصیفی	مضمون تفسیری	مضمون فراگیر
۲۴۰	صلاحیت حفظ اسرار نظام	رازدار	
۲۴۱	جنب موقعیت را داشتن. سرکش و جری نبودن با حاکم در حضور دیگران	قدر شناس بودن	
۲۴۲	منزلت و قدر خویش را بشناسد		
۲۴۳	کوتاهی و غفلت نکردن در رساندن پیامها		
۲۴۴	فراموش کار نبودن	دقیق و پیگیر بودن	
۲۴۵	در تنظیم قراردادها سستی نکردن		
۲۴۶	سابقه همکار با نظام طاغوت و ستمگر نداشتن	یاری نکردن ستمگران	
۲۴۷	قدرت فکری بالا داشته باشند.	خردمند	
۲۴۸	همراه نبودن در کارهای که خدا نمی‌پسندد	دین‌داری	
۲۴۹	گناهان و کردار زشت نداشته باشند	زشت‌کردار نبودن	
۲۵۰	هزینه سبک‌تر، ویاری‌شان بهتر، و مهربانی‌شان بیشتر، و دوستی آنان با غیر کمتر باشد	متعهد به نظام حق	اخلاق وزیران و مشاوران حکومتی
۲۵۱	حق‌گو و صریح‌لهجه	حق‌گو	
۲۵۲	بخیل نباشند	بخیل نبودن	
۲۵۳	ترسو نباشند	ترسو نبودن	
۲۵۴	حریص نباشند	حریص نبودن	
۲۵۵	بدگمان به خدا نبودن	بدگمان نبودن به خدا	
۲۵۶	نوع تجار و بازرگانان به دنبال فتنه و ستیزه‌جویی نیستند	صلح‌طلب بودن	اخلاق بازرگانان
۲۵۷	برخی از تجار و بازرگانان بخیل و تنک نظر و بدمعامله و احتکارگر هستند	بخیل و تنک نظر و بدمعامله و احتکارگر بودن	
۲۵۸	خیرخواه و مهربان و امین و حافظ که نه سخت‌گیر است و نه اجحاف‌گر، نه تند می‌راند و نه آن‌ها را خسته می‌کند	خیرخواه مهربان امین حافظ سختگیر و اجحاف‌گر نبودن	نگهبان زکات و چوپان کله بیت‌المال
۲۵۹	میانروی در امور حقه. عدالت‌گستری	عدالت‌گستری	معیارهای ارزیابی حکمرانی
۲۶۰	توجه به رضایت عامه مردم	کسب رضایت عمومی	
۲۶۱	گرایش به سمت عموم مردم داشتن	گرایش مشفقانه به عموم	

ردیف	مضمون توصیفی	مضمون تفسیری	مضمون فراگیر
		مردم	
۲۶۲	عقده‌ها و ریشه‌های کینه‌ها را از بین ببر	از بین بردن کینه‌های و عقده‌های اجتماعی	
۲۶۳	عاری از گناه و اتهام و ظن در دوران مسولیت بودن	دوری از اتهام و سرزنش بدگمانی در دوران مسولیت	

بحث و نتیجه‌گیری

الگوی حکمرانی که از بررسی متن شریف نهج‌البلاغه قابل استنباط است منظومه‌ای تنیده شده با ارزش‌های اخلاقی و اعتقادی است؛ از این رو مباحث ساختار و فنون و ابزار حکمرانی در حاشیه‌ی این نظم ارزشی، مطرح می‌شود. هسته‌ی اصلی این نظام ارزشی، نگاه توحیدی و آخرت‌گرایانه زمام‌داران و متولیان امر عمومی به مقوله قدرت و اختیار است که تحت عنوان «امانت الهی» در فرازهای مختلف نهج‌البلاغه از آن یاد شده است. امانت الهی بودن مسولیت به‌عنوان یک اصل موضوعه در نهج‌البلاغه تبیین شده است. به‌عنوان مثال امام در نامه ۴۲ نهج‌البلاغه ضمن تقدیر از عملکرد والی خود در بحرین یکی از ویژگی‌های ممتاز او را ادای امانت برمی‌شمرد:

أَمَّا بَعْدُ - فَإِنِّي قَدْ وَكَيْتُ النُّعْمَانَ بْنَ عَجْلَانَ الزُّرْقِيَّ عَلَى الْبَحْرَيْنِ - وَ نَزَعْتُ يَدَكَ بِلَا دَمٍ لَكَ وَ لَا تَثْرِيْبٍ عَلَيْكَ - فَلَقَدْ أَحْسَنْتَ الْوَلَايَةَ وَ أَدَيْتَ الْأَمَانَةَ فَأَقْبِلْ غَيْرَ ظَنِينٍ وَ لَا مَلُومٍ - وَ لَا مُتَّهَمٍ وَ لَا مَأْتُومٍ. نامه ۴۲ نهج‌البلاغه (صبحی‌الصالح)، ص ۴۱۴.

اما بعد، من نعمان بن عجلان زرقی را والی و حاکم بحرین گردانیدم و بدون هیچ‌گونه نگوهری نسبت به تو، دست تو را [از حکومت] کوتاه کردم، البته تو خوب حکومت کردی و شرط امانت را به‌جای آوردی پس به‌دوراز بدگمانی و بری از سرزنش و عاری از اتهام و منزله از گناه نزد ما بیا. نامه ۴۲ (ترجمه (ابن میثم)، ج ۵، ص ۱۵۳).

هم‌چنین امام علی (ع) در منشور حکومتی خود به مالک اشتر نخعی توصیه می‌کند کارکنان اداری خود را حتماً از لحاظ امانت‌داری و تعهد به ارزش‌های الهی موردبررسی جدی قرار بده و پس از آزمودن آن‌ها را به کار گمار.

ثُمَّ لَا يَكُنْ اِخْتِيَارُكَ اِيَّاهُمْ عَلَيَّ فِرَاسَتِكَ - وَ اسْتِنَامَتِكَ وَ حُسْنِ الظَّنِّ مِنْكَ - فَإِنَّ الرَّجَالَ يَتَعَرَّضُونَ لِفِرَاسَاتِ الْوُلَاةِ - بِتَصْنُوعِهِمْ وَ حُسْنِ خِدْمَتِهِمْ - وَ لَيْسَ وَرَاءَ ذَلِكَ مِنَ النَّصِيحَةِ وَ الْأَمَانَةِ شَيْءٌ -- فَأَعْمِدْ لِأَحْسَنِهِمْ كَانَ فِي الْعَامَّةِ أَثَرًا. نامه ۵۳ نهج البلاغه (صبحی الصالح)، ص ۴۳۷.

مبادا در گزینش نویسندگان و منشیان، بر تیزهوشی و اطمینان شخصی و خوش‌باوری خود تکیه نمایی، زیرا افراد زیرک با ظاهرسازی و خوش‌خدمتی، نظر زمام‌داران را به خود جلب می‌کنند، که در پس این ظاهرسازی‌ها، نه خیرخواهی وجود دارد و نه از امانت‌داری نشانی یافت می‌شود. نامه ۵۳ ترجمه (دشتی)، ص ۵۸۲.

به‌طور کلی بخش از ارزش‌های اخلاقی جنبه عمومی دارد و فارغ از نحوه مسئولیت، تمام کارگزاران باید حدنصابی از آن را داشته باشند تا بتوانند از عهده امانتی که در اختیار آن‌ها قرار می‌گیرد برآیند. بنابراین نظام گزینش و استخدام باید این ارزش‌های اخلاقی و اعتقادی را به همراه مصادیق آن تعیین کند تا نظام مجریان به‌درستی دست به انتخاب بزند.

پس از آن که در نهج البلاغه ابعاد شناختی و اعتقادی انسان تراز اسلامی معرفی شد امام علی (ع) با توجه نوع کسب‌وکارها و طبقات اجتماعی ویژگی اخلاقی گروه‌های اجتماعی را برای حاکمان و والیان خود برمی‌شمرد و نحوه حکمرانی صحیح بر آن‌ها را تبیین می‌کند. حضرت در نامه ۵۳ ضمن برشمردن طبقات مختلف اجتماع نظیر: نظامیان، بازرگانان، تجار، صنعت‌گران، قضات، کارگزاران امور مالیاتی و... نقاط قوت وضع شخصیتی آن‌ها را از منظر اخلاق به‌دقت تبیین می‌کند سپس با توجه به کارکرد ایشان در اجتماع، نحوه حکمرانی بر آن‌ها را به والیان و حاکمان گوش زد می‌نماید (قربانی‌زاده، شریعتی، رضایی منش و خسروپناه، ۱۳۹۹). امام در مورد ویژگی‌های قضات نالایق (جاهلان عالم نما) چنین می‌فرماید:

جَلَسَ بَيْنَ النَّاسِ قَاضِيًا ضَامِنًا لِتَخْلِيصِ مَا التَّبَسَّ عَلَى غَيْرِهِ - فَإِنَّ نَزَلَتْ بِهِ إِحْدَى الْمُبْهَمَاتِ - هِيَ لَهَا حَشْوًا رَثًّا مِنْ رَأْيِهِ ثُمَّ قَطَعَ بِهِ - فَهُوَ مِنْ لُبْسِ الشَّبَهَاتِ فِي مِثْلِ نَسْجِ الْعَنْكَبُوتِ - لَا يَدْرِي أَصَابَ أَمْ أَخْطَأَ - فَإِنَّ أَصَابَ خَافَ أَنْ يَكُونَ قَدْ أَخْطَأَ - وَ إِنْ أَخْطَأَ رَجَا أَنْ يَكُونَ قَدْ أَصَابَ خَطْبَهُ ۱۷. نهج البلاغه (صبحی الصالح)، ص ۶۰.

در میان مردم، بانام قاضی به داوری می‌نشیند و حل مشکلات دیگری را به عهده می‌گیرد، پس اگر مشکلی پیش آید، با حرف‌های پوچ و توخالی و رأی و نظر دروغین، آماده رفع آن می‌شود. سپس اظهارات پوچ خود را باور می‌کند، عنکبوتی را می‌ماند که در شبها و بافته‌های تار خود چسبیده، نمی‌داند که درست حکم کرده یا بر خطاست اگر بر صواب باشد می‌ترسد که خطا کرده و اگر بر خطاست، امید دارد که رأی او درست باشد. خطبه ۱۷. ترجمه (دشتی)، ص ۶۲.

و در نامه ۵۳ نهج‌البلاغه برخی از معیارهای قضات راستین و در تراز حکمرانی اسلامی را چنین مشخص می‌کند:

ثُمَّ اخْتَرْتُ لِلْحُكْمِ بَيْنَ النَّاسِ أَفْضَلَ رَعِيَّتِكَ فِي نَفْسِكَ - مِمَّنْ لَا تَضِيقُ بِهِ الْأُمُورَ. وَ لَا تَمَحَّكُهُ الْخُصُومَ وَ لَا يَتَمَادَى فِي الزَّلَّةِ وَ لَا يَخْضَرُ مِنَ الْفِيءِ إِلَى الْحَقِّ إِذَا عَرَفَهُ وَ لَا تُشْرِفُ نَفْسُهُ عَلَى طَمَعٍ وَ لَا يَكْتَفِي بِأَدْنَى فِهِمْ دُونَ أَقْصَاهُ وَ أَوْفَقَهُمْ فِي الشُّبُهَاتِ وَ أَخَذَهُمْ بِالْحُجَجِّ وَ أَقْلَهُمْ تَبَرُّمًا بِمِرَاجِعِهِ الْخِصْمِ وَ أَصْبَرَهُمْ عَلَى تَكْشِيفِ الْأُمُورِ وَ أَصْرَمَهُمْ عِنْدَ اتِّصَاحِ الْحُكْمِ مِمَّنْ لَا يَزِدُّهُ يَهُ إِطْرَاءً وَ لَا يَسْتَمِيلُهُ إِغْرَاءً - وَ أَوْلَيْكَ قَلِيلَ نَامِهِ ۵۳ نهج‌البلاغه (صبحی‌الصالح)، ص ۴۳۴.

سپس از میان مردم، برترین فرد نزد خود را برای قضاوت انتخاب کن، کسانی که مراجعه فراوان، آن‌ها را به ستوه نیاورد و برخورد مخالفان با یکدیگر او را خشم‌ناک نسازد و بر اشتباهاتش پافشاری نکند و بازگشت به حق پس از آگاهی برای او دشوار نباشد و طمع را از دل ریشه‌کن کند و در شناخت مطالب با پژوهشی اندک رضایت ندهد و در شبها از همه با احتیاط‌تر عمل کند و دریافتن دلیل اصرار او از همه بیش‌تر باشد و در مراجعه پیاپی شاکیان خسته نشود، در کشف امور از همه شکیباتر و پس از آشکار شدن حقیقت، در فصل خصومت از همه برنده‌تر باشد کسی که ستایش فراوان او را فریب ندهد و چرب‌زبانی او را منحرف نسازد و چنین کسانی بسیار اندک هستند. نامه ۵۳ ترجمه (دشتی)، ص ۵۷۷.

پرواضح است مدیران با شناخت ماهیت شغل و شاغل می‌توانند با رویکرد حکمرانی اخلاقی، به تعاقب اهداف حاکمیتی بپردازند؛ و با معیارهای قرار دادن ارزش‌هایی نظیر عدالت‌گستری، کسب رضایت عمومی، گرایش مشفقانه به عموم مردم، اصلاح روابط

عمومی، از بین بردن کینه‌های و عقده‌های اجتماعی، دوری از اتهام و سرزنش بدگمانی در دوران مسئولیت؛ میزان تحقق اهداف را توزین کنند.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد امام علی (ع) برای تحقق اهداف حکومت خود ساختار ویژه‌ای را طرح‌ریزی کرده است که مبتنی بر ارزش‌های والای اخلاقی-انسانی است که پیامد اجرای صحیح آن به تحقق انسان و جامعه سالم منجر می‌شود این بخش از یافته با نتایج پژوهش‌های قربانی‌زاده و همکاران (۱۳۹۹)، لک‌زائی و همکاران (۱۳۹۷)، کمالی و همکاران (۱۳۹۴)، خاشعی و هرنندی (۱۳۹۳)، عمرانی و همکاران (۱۳۹۰)، عدالتی و همکاران (۱۳۹۰)، علیزاده و همکاران (۱۳۸۷) قرابت دارد. امام علم به موضوع شناخت اخلاقیات صنوف و کارکنان بخش حکومتی را برای فرمانداران خود لازم می‌دانست. از این‌رو به مالک چنین می‌فرماید:

ای مالک بدان مردم از گروه‌های گوناگونی می‌باشند که اصلاح هر یک جز با دیگری امکان ندارد و هیچ‌یک از گروه‌ها از گروه دیگر بی‌نیاز نیست (نامه ۵۳ نهج‌البلاغه).

نقش کارگزاران خدمات عمومی در سعادت و شقاوت یک تمدن بسیار مهم است (علیزاده و همکاران، ۱۳۸۷) و چنان‌چه این کارگزاران به‌درستی از بعد اخلاقی تربیت نیافته باشند آثار و پیامدهای مخربی را به جامعه تحمیل می‌کنند (عبدالهی و همکاران، ۱۳۹۸) در این پژوهش اخلاق محور و هسته اصلی ساخت انسان اداری و سازمانی از نظر امام علی (ع) بیان شده است و نظام حکمرانی علوی اصالت را به ارزش‌های اخلاقی می‌دهد تا فرهنگ بوروکراتیک و سازمانی. بی‌شک بخش باورهای اعتقادی و فکری مانند: خداباوری و اعتقاد به‌روز واپسین، مرگ باوری و ترس از مرگ با پژوهش حسینی و همکاران (۱۳۹۶) رحمانی و غروی (۱۳۹۴) ترابی و همکاران (۱۳۹۵) و شریعتی و همکاران (۱۳۹۲) هم‌پوشانی دارد.

پیشنهادها

– مدیران و تصمیم‌گیران و خط‌مشی‌گذاران جامعه می‌توانند برای تدوین نظام‌نامه‌ها و منشورهای اخلاقی کارگزاران بخش عمومی که با فرهنگ‌سازمانی و اجتماعی هم‌خوانی داشته باشد، از نتایج این پژوهش استفاده کنند.

- با توجه به این که اخلاق ارزش کلیدی در حکمرانی علوی است پیشنهاد می شود ابعاد و مقوله های مرتبط با حوزه های کسب و کار و خدمات در قالب کرسی های نقد و اندیشه ورزی به طور مجزا مورد مذاقه و بررسی قرار گیرد تا در نگاشت پیوسته های فرهنگی و ارزشی مشاغل و صنایع و سازمان های دولتی سرلوحه حکمرانان و مدیران قرار گیرد.
- در راستای ایجاد فرهنگ سازمانی اخلاق محور، الگوی حکمرانی اخلاقی باید به عنوان معیار برنامه ریزی در حوزه جذب و گزینش و استخدام و آموزش و ارتقای مدیران قرار گیرد.
- در بازنگری منشور اخلاقی سازمان ها مفاهیم اصلی الگو به عنوان ارزش های کلیدی مدنظر باشد.
- در نهایت برای پژوهش گران پیشنهاد می شود برای توسعه الگوی حکمرانی اخلاقی متون و منابع بیشتری بررسی شود تا امکان ارائه یک نظریه جامع از نظر اسلام برای جامعه علمی فراهم شود. هم چنین دانشگاه ها و پژوهشگاه ها و مراکز مدیریتی و مدارس حکمرانی با جهت دهی منابع تحقیقات و پژوهش های خود به فهم تأثیر ارزش های اخلاقی و تربیتی بر نظریه حکمرانی اسلامی مدد رسانند.

سپاس گذاری

بر خویش لازم می دانیم از زحمات کلیه اساتید و کارکنان دانشگاه علامه طباطبایی که به نوعی در اتقان نظریه حکمرانی اخلاقی اثر داشته اند کمال تشکر و قدردانی را به جا آوریم.

منابع

- ترابی، یوسف؛ شریعتی، مسعود؛ درخشان، کیومرث (۱۳۹۵). طراحی الگوی مدیر شایسته مبتنی بر نهج البلاغه بر اساس روش داده بنیاد. پژوهش‌های مدیریت انتظامی. دوره ۱۱، شماره ۲، تابستان، صص ۱۷۱-۱۹۰. قابل بازیابی از:
http://pmsq.jrl.police.ir/article_۱۸۲۸۹.html
- حسین‌زاده، امیر؛ عابدی جعفری، حسن (۱۳۸۶). مرزشناسی حوزه اخلاق سازمانی و مدیریت. فصلنامه حوزه و دانشگاه روش‌شناسی علوم انسانی. سال ۱۳ ش ۵۳. زمستان صص ۱۳۳-۱۴۴. قابل بازیابی از:
<http://ensani.ir/file/download/article/۲۰۱۱۰۱۳۰۱۶۳۵۲۱>
- حسینی دلفان، سیده فاطمه (۱۳۹۶). بررسی رابطه‌ی قانون‌گرایی و حکومت مطلوب از دیدگاه امام علی (ع) در نهج البلاغه. استاد راهنما: حسین فرزانه‌پور استاد مشاور: میثم کهن ترابی. دانشگاه بیرجند، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- شریعتی، مسعود؛ مینایی‌راد، محسن؛ محمد نژاد، امیر (۱۳۹۲). شناخت باورهای فکری-ایدئولوژیک مدیران سازمان‌های اسلامی و تأثیر آن بر فرهنگ‌سازمانی (مورد مطالعه نامه ۵۳ نهج البلاغه). بصیرت و تربیت اسلامی، شماره ۲۴ بهار، صص ۷۹-۱۰۴. قابل بازیابی از:
http://init.jrl.police.ir/issue_۱۷۶۹_۱۷۷۸.html
- صمدی میارکلائی، حمزه؛ فقیهی، ابوالحسن؛ دانش فرد، کرم‌اله (۱۳۹۸). درک ارزش‌ها در خدمات عمومی: ارزش‌های مدیران در سازمان‌های دولتی. مطالعات رفتار سازمانی ۸(۱)، صص ۱۰۱-۱۳۴. قابل بازیابی از:
http://obs.sinaweb.net/article_۳۵۵۹۷.html
- خاشعی، وحید؛ هرندی، عطاءالله (۱۳۹۳). تبیین ابعاد حکم رانی متعالی مبتنی بر سیره حکومتی امام علی (ع): تلفیق رویکرد اجتهادی و تحلیل محتوا، پژوهش‌های علم و دین، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال پنجم، شماره دوم، پاییز و زمستان، صص ۸۵-۱۱۰. قابل بازیابی از:
<http://ensani.ir/fa/article/۳۴۰۶۲۶>
- خسروپناه دزفولی، عبدالحسین (۱۳۹۸). بیست گفتار درباره فلسفه و فقه علوم اجتماعی. موسسه بوستان کتاب. چاپ اول
- دباغ، سروش. جاسبی، جواد (۱۳۸۵). جایگاه گزاره‌های اخلاقی در نظام تصمیم‌گیری سازمانی نمونه‌سازی تصمیم‌گیری اخلاقی مبتنی بر دستگاه رأس (با تأکید بر حوزه علوم و فناوری در سازمان). فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، شماره ۱، زمستان ۸۵، صص ۳۵-۴۵. قابل بازیابی از:

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=۵۹۸۳۹>

- رضی، سید شریف (۱۳۹۷). نهج البلاغه. مترجم محمد دشتی. انتشارات آثار فرهنگ برتر.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمد سعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ شیخزاده، محمد (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. اندیشه مدیریت راهبردی، سال پنجم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۰، شماره پیاپی ۱۰، صص ۱۵۱-۱۹۸. قابل بازیابی از:
http://smt.journals.isu.ac.ir/article_۱۶۳.html
- عباسی، طیبه؛ نرگسیان، عباس؛ سلیمی، مریم (۱۳۹۸). شناسایی و اولویت‌بندی ارزش‌های خدمات عمومی در بخش دولتی ایران. پژوهش‌های مدیریت منابع سازمانی. دوره ۱۰، شماره ۱، بهار، صص ۱۱۳-۱۳۴.
- <https://ormr.modares.ac.ir/article-۳۷۷۰۸-۲۸-fa.html>
- عبداللهی دهکی، محمد (۱۳۹۸). شاخصه‌های اخلاقی مدیریتی کارگزاران نظام علوی و پیامدهای اجتماعی آن استاد راهنما: محمد مولوی استاد مشاور: محمدرضا پیرچراغ. دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی. رشته: الهیات و معارف اسلامی - علوم حدیث - نهج البلاغه.
- علیزاده، سلیمان یوسف (۱۳۸۷). جامعه مطلوب در نهج البلاغه. استاد راهنما محمدحسین جمشیدی. استاد مشاور: مصطفی دلشاد تهرانی. دانشکده علوم حدیث.
- عدالتی، هانیه (۱۳۹۰). پایان‌نامه کارشناسی ارشد: انسان سالم از منظر قرآن و نهج البلاغه. استاد راهنما: مصطفی دلشاد تهرانی. استاد مشاور: حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدعلی مهدوی راد. دانشگاه قرآن و حدیث. پردیس تهران. رشته علوم قرآن و حدیث.
- قربانی‌زاده، وجه‌الله؛ شریعتی، مسعود؛ رضائی‌منش، بهروز؛ خسروپناه دزفولی، عبدالحسین (۱۳۹۹). حکم‌رانی اخلاقی بر اساس نوع‌شناسی طبقه نظامیان از دیدگاه نهج البلاغه. مدیریت انتظامی، قابل بازیابی از:
http://journals.police.ir/article_۹۴۸۴۶.html
- کمالی، علیرضا (۱۳۹۴). ساختار سازمانی و تشکیلات حکومتی از دیدگاه امام علی (ع) استاد راهنما: مجید معارف استاد مشاور: مصطفی دلشاد تهرانی استاد مشاور: سیدمصمصام‌الدین قوامی دانشگاه معارف اسلامی قم. رساله دکتری تخصصی.
- لک‌زائی، صغری (۱۳۹۷). مبانی و ساختار دولت در معارف علوی. استاد راهنما: عبدالله موحدی محب استاد مشاور: عباسعلی فراهتی. دانشگاه کاشان، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی. رشته: الهیات و معارف اسلامی - علوم حدیث - نهج البلاغه.

- مصباح، مجتبی (۱۳۹۵). فلسفه اخلاق. انتشارات موسسه آموزشی و پژوهش امام خمینی (ره).
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۵). مجموعه آثار شهید مطهری. انتشارات صدرا. جلد ۲۲.
- Bozeman, B. (2007). *Public values and public interest: Counterbalancing economic individualism*. Georgetown University Press. Available at: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt2tt37c>.
- Farazmand Ali (2004). *Sound Governance: Policy and Administrative Innovations*. First published in 2004 Praeger Publishers, 88 Post Road West, Westport, CT 06881. Available at: <https://libgen.lc/ads.php?md5=97fdf7357238be56dbb543312bf7a76e>
- Jørgensen, T. B., & Rutgers, M. R. (2015). Public values: Core or confusion? Introduction to the centrality and puzzlement of public values research. *The American Review of Public Administration*, 45(1), 3-12. Available at: <https://doi.org/10.1177/0275074014545781>
- Kernaghan, K. (2003). Integrating values into public service: The values statement as centerpiece. *Public administration review*, 63(6), 711-719. Available at: <https://doi.org/10.1111/1540-6210.00334>
- H. George Frederickson & Richard K Ghere (2015) *Public Ethics and the New Managerialism An Axiomatic Theory*. Ethics in public management. Chapter 8. Published 2015 by Routledge. Retrieved from [academic.udayton.edu > Ethics Book Frederickson](http://academic.udayton.edu/EthicsBook/Frederickson)
- Janet V. Denhardt, Robert B. Denhardt (2015). *The New Public Service "Serving, Not Steering"*. Pub. location New York. Edition 4th Edition. Routledge. Available at: <https://doi.org/10.4324/9781315709765>
- Meynhardt, T. (2009). Public value inside: What is public value creation?. *Intl Journal of Public Administration*, 32(3-4), 192-219. DOI: 10.1080/01900690902732632
- Thome, H. (2015). Values, sociology of. James D. Wright (editor-in-chief), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (2nd edition, Vol: 25). Oxford: Elsevier, 47-53. DOI: 10.1016/B978-0-08-097086-8.32167-5
- Tommi Lehtonen (2010). *ETHICAL GOVERNANCE FROM A CITIZEN'S POINT OF VIEW: A CARE-ETHICAL APPROACH*. University of Vaasa Faculty of Philosophy Public Management P.O.Box 700FI-65101 Vaasa, Finland. p28-41. Available at: https://www.univaasa.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-328-8.pdf
- OGBAKI, Peter Emmanuel (2020). *LEADERSHIP AND GOOD GOVERNANCE IN NIGERIA: PERSPECTIVES FROM IGWEBUIKE PHILOSOPHY*. Tolle Lege: An Augustinian Journal of Philosophy and

Theology.Vol. 2. No. 1. 2020. ISSN: 2672-5010 (Online) 2672-5002 (Print). Available at:

- <https://nigerianjournalsonline.com/index.php/tollelege/article/view/733>
- Omoregie Charles Osifo. (2012). The Effects of Ethical Governance on Public Trust: A Comparative Analysis of Anti-Corruption Policies and Procedures in Nigeria, Ghana, and Cameroon. Available at:
https://www.univaasa.fi/materiali/pdf/isbn_978-952-476-417-9.pdf
- Todd Biske (2008)SOA Governance The key to successful SOA adoption in your organization. IRMINGHAM – MUMBAI.packt publishing. Available at:
<https://libgen.lc/ads.php?md5=9100b630d92a6b2f6c114d6680ff18a0>
- World Development Report 2017 Governance and the Law. Available at:
<https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2017>
- World Development Report.GOVERNANCE ASSESSMENTS' EVALUATION AND REVIEW Final Report. November 30, 2012. Available at:
<https://www.undp.org/content/undp/en/home/search.html?q=good+governance>